

Az utóbbi években megjelent antiklerikális és ateista könyvek több csoportba sorolhatók. Az ideológiai, történeti és leleplező írások mellett külön csoportot alkotnak a publicisztikai és szépirodalmi munkák.

Az ideológiai kiadványok élén kell megemlíteni *Marx és Engels* tanulmányait *A vallásról*. Ezek az írások vetették meg alapját a modern vallástudománynak. Megismerésük nyomán a marxizmusnak a vallásról szóló tanítása egyre szélesebb néprétegek tudatát hatja át. A vallás gyökereinek feltárásában, társadalmi funkciójának megítélésében ezek a tanulmányok ma már nélkülözhetetlenek.

Marx és Engels válogatott írásainak fenti kiadását *Plehanov* válogatott írásaiból összeállított kötet előzte meg, ugyancsak *A vallásról* címen. A szerző számos nézetét Lenin alaposan megbírált, de érdemeit is elismerte. Lenin szerint nem válhat igazi kommunista az, aki nem „tanulmányozza Plehanov valamennyi filozófiai írását, mert ez a marxizmus egész nemzetközi irodalmának a legjava”. Külön érdekessége a kötetnek L. Tolsztoj, Lunacsarszkij és Gorkij műveiről írt kritikái elemzés. (De megkapja a magáét Renan, Dosztojevszkij, Mereskovszkij stb. is.) Több kérdésben ma már világosabban látunk és higgadtabb az ítéletünk, de azért Plehanov megjegyzései mindig termékenyítőek. Kár volt kihagyni a kötetből a szerzőnek a pravoszláv egyházzal és a szekták történetével foglalkozó tanulmányát. Főleg a szektákról szóló részeknek vehetnék hasznát a hazai szektakérdés tanulmányozói.

Feuerbach: A kereszténység lényege című könyvének megjelentetése régi adósságot törleszt. A szerző az analitikai kémia módszerével szedi ízeire a keresztény tanokat s vezet vissza minden vallási tételt a vallás kezdetéhez, központjához és végéhez: magához az emberhez. Mert minden, ami vallás, az emberi rantazia szüleménye. „Az éjszaka a vallás szülőanyja. Az ember isten és ember maga s az ember felett az egyetlen hatalom saját maga lényege.” — Feuerbach materializmusát Marx és Engels részesítette bírálatban, s mutatott rá érdemeire és fogyatékoságaira. „Alul materialista volt, felül idealista... egy dagályos szeretetvalláson és sovány, tehetetlen morálon kívül semmi ténylegeset nem hozott létre.”

A múlt klasszikus alkotásai mellett a jelenkori feladatokról sem feledkeznek meg kiadóink. *Georg Klaus: Jezsuiták, isten, anyag* c. könyve a nyugaton propagált neotomista filozófia és teológia marxizmusellenes támadásait veri vissza. Voltaképpen nagyszabású vitairat, tudományos szinten. Klaus a marxizmus módszerével szedi ízeire Wetter nyugatnémet jezsuitának a dialektikus-materializmus ellen írt könyvét. Klaus műve azért is hasznos, mert belőle meg lehet ismerni a mai marxista filozófia problémáit, azokat is, amelyekre a dialektikus materializmus még nem dolgozott ki egyértelmű feleletet.

A történeti könyvek ismertetését a *Kézikönyv a vallásról* című, majdnem 500 oldalas kiadvánnyal kezdjük. Nemcsak vallásfilozófiai fejezeteket tartalmaz, hanem áttekintést ad az emberiség életében számottevő szerepet játszó főbb vallási irányokról is, tehát nemcsak a kereszténységről. Ismerteti a Bibliát és a Koránt, valamint a keresztény és muzulmán ünnepeket és szertartásokat is. Külön fejezet foglalkozik a tudomány és a vallás kérdéseivel, egyházak helyzetével a kapitalista országokban és a Szovjetunióban. Tárgyalja a kommunista és vallásérkölcös kérdéseit. Befejezésül a tudományos ateista propaganda formáival és módszereivel ismerteti meg, és néhány oldalon szovjet népektől és a magyar nép ajkáról közöl antiklerikális közmondásokat, szólásokat. (A magyar vonatkozásúakkal a kiadó egészítette ki.)

A könyv érdeme a fentiek alapján nyilvánvaló, fogyatékoságaira pedig a napisajtó is utalt. Jézus történetiségéről ma már óvatosabban nyilatkoznak tudósaink, s a kereszténység lényege szempontjából a kérdésnek különösebb jelentőséget nem tulajdonítanak. — A protestantizmus s ezen belül a kálvinizmus haladó törekvései, éppen Engels elemzése nyomán, sokkal élesebb hangsúlyt érdemeltek volna a kézikönyv sommás fogalmazásánál.

A szovjet tudományos irodalomból *Lenman: A kereszténység eredete* c. műve és *Kriveljov* két könyve: *Könyv a Bibliáról* és *Az evangéliumi legendákról* jelent meg nemrégiben. *Lenman* a kereszténységnek főleg első két évszázadát vizsgálja. *Kriveljov* könyvei a bibliai iratok keletkezésével, tartalmuk ismertetésével foglalkoznak s történelmi szerepüket vizsgálják. Természetesen egyik szerző sem mulasztja el, hogy a korábbi és korabeli vallások hatását ki ne mutassa a keresztény tanításokra.

Szerencsés választásnak bizonyult az olasz *Donini: Korok, vallások, istenek*, valamint az amerikai *Burrows: A holttengeri tekercek* című művének megjelentetése. *Donini* marxista műveltség birtokában az összehasonlító vallástörténet módsze-

rével elemzi a vallás, főleg a kereszténység kérdéseit. — *Burrows* könyvének közönségsikerében bizonyára része volt a kalandokra éhes olvasónak is, másokra pedig a szerző óvatos, semleges magatartása bizonyult vonzónak.

A történeti könyvek közt hazai szerző, *Kulcsár Zsuzsa* műve, az *Inkvizíció és boszorkányperek* immár második kiadásban jelent meg. Noha nem törekszik irodalmi hatásokra, mégis szuggesztíven hatnak az ismertetett borzalmak s az egész könyv szörnyűséges vádirat az emberi hiszékenységre, butaságra és szadizmus ellen. Az inkvizíciót a hitbeli egység ürügyén világi hatalma érdekében tartotta fenn a római egyház, a boszorkányügyeket átengedte a világi hatóságoknak. Kár, hogy a szerző kritikátlanul átvesz bizonyos elnagyoltan fogalmazott megállapításokat.

1961-ben *Forradalom és papi rend* címen, 1848—49 forradalmi sajtójából megjelent antológiát *Tordai György* szerkesztette. Tanulmányozni már azért is érdemes, hadd lássa az olvasó, mily határozottan követelte a szabadságharc radikális szárnya az alapvető reformokat az egyház és az állam viszonyában. De arra a kérdésre, hogy mi késleltette a megvalósításukat száz esztendeig, arra egy másik könyv, *Galántai József: Egyház és politika 1890—1918* című könyve nyújt választ. Mert bár csak mintegy negyedszázadot ölel fel, sem előtte, sem utána a Horthy-korszakban lényeges változást nem hoztak az idők. Galántai részletesen mutatja be, hogyan bontakozott ki a hazai katolikus egyház keresztényszocializmusa, mely leplezetlenül szverzekedett a katolicizmus középkori hatalma visszaszerzésére, meglevő hadállásai megtartására, a szocializmus ellen a szociális demagógiával. Galántai könyve alapján nyilvánvaló, hogy a Horthy-korszak kereszténykurzusa nem máról-holnapra állt elő, ellenkezőleg, a klérus csak újabb alkalmat kapott hatalma kiteljesítésére.

Papi ember, *Baranyai Árpád* írta *A hitetlenség apologiája* című könyvet.

Hogyan lehet Istenből levezetni az isten-elleni érveket, kérdezte Feuerbach, s *Baranyai Árpád* ugyancsak ebből indul ki, de a kérdést gyakorlatilag ragadja meg, nem fullasztva bele a megfoghatatlanságig a filozófia és pszichológia tengerébe. Egyszerűen a normális észjárás fegyvereivel törli izzé-porrá a római kereszténység dogmáit, az egyházi tanítások ellentmondásait. Nem a társadalmi valóság felől közelíti a tanokat, módszere immanens, s inkább a felvilágosodás frói vitamodorára emlékeztet. Mégsem lehet halványítani e módszer jelentőségét, hisz ma már nálunk is egyre többen veszik komolyan Engels intelmét: nem minden magyarázható meg kizárólagosan csak a gazdasági és társadalmi körülményekkel. Kellenek az eszmélődéshez az ilyen *Baranyai-féle* könyvek is.

Nemcsak *Baranyaira*, de majdnem valamennyi könyv szerzőjére, így *Kriveljovra* és a *Kézikönyv a vallásról* munkatársaira is vonatkozik, hogy aki a Bibliát önmagával akarja cáfolni, annak azt alaposan kell ismernie. Például a Biblia sokkal többet tanít a halál utáni életéről, a lelkek „túlvilági funkciójáról”, mint amennyit *Baranyai* erre nézve kihámozott. Az eszkhatológia idevonatkozó elképzeléseinek hiányos, vagy éppen hányli-veti módon való tárgyalása a vallásos szekták kezébe ad fegyvert. Másik példa: *Jákob az angyallal* tusakodik — eszünkbe jut Rembrandt világhírű képe — nem az „isten”-nel. És — a Biblia szerint — mindkettő jól tudja miért harcol, csak éppen a szerző nem. S eféleket bőven sorolhatnánk még.

A szépirodalom és a publicisztika műfaja sem maradt képviselet nélkül az utóbbi évek vallással kapcsolatos kiadványai között. *Ady Endre: A fekete lobogó* című könyve második és bővített kiadásban jelent meg 1961-ben. *A vallás titkai* című antológia (*Kossuth*, 1960) pedig a világirodalomból közöl válogatott részleteket. Verses és prózai műfajok adnak találkozót az antiklerikalizmus jegyében, változatos illusztrációkkal élénkítve.

Szűj Rezső

Marx—Engels: A vallásról. Kossuth, 1961.
 Plehanov: A vallásról. Kossuth, 1960.
 Meslier abbé testamentuma. Kossuth, 1961.
 Feuerbach: A kereszténység lényege. Akadémiai, 1961.
 Ady Endre: A fekete lobogó. Kossuth, 1961.
 Georg Klaus: Jezsuiták, isten, anyag. Kossuth, 1960.
 Lenman: A kereszténység eredete. Gondolat, 1960.
 Kriveljov: Könyv a Bibliáról. Kossuth, 1960.
 Kriveljov: Az evangéliumi legendákról. Kossuth, 1960.

A vallás titkai. Kossuth, 1960.
 Baranyai Árpád: A hitetlenség apologiája. Kossuth, 1961.
 Burrows: A holttengeri tekercek. Gondolat, 1961.
 Donini: Korok, vallások, istenek. Gondolat, 1961.
 Forradalom és papi rend. Kossuth, 1961.
 Galántai József: Egyház és politika 1890—1918. Kossuth, 1961.
 Kulcsár Zsuzsa: Inkvizíció és boszorkányperek. Kossuth, 1961.
 Kézikönyv a vallásról. Kossuth, 1961.